

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ա. ԹՈՒՄԱՃԱՆ

Հ Ա Յ

ՅԵՂԱՓԽՈՒԹԻՒՆԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԷ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1933

329.14

Թ - 93

329.14

Թ-93

15 JAN 2010

Ս. ԹՈՒՄԱՃԱՆ

5.1.2007

Հ Ա Յ

ՅԵՂԱՓԻՈՒԹԻՒՆԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԷ

2802

17405

11 9 APR 2013

19918

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԷՏԷ

Տպագրութիւն ԱՐՄԻ

Իբր յառաջարան սա պէտք է գիտնայ ընթերցողը թէ խորագրին կերպով վերլուծումի ենթարկուած եզրակացութեան մը արդիւնք չէ ներկայ տետրակը որ հրապարակ կը հանենք: Այդ ուրիշ գործ է, ծանրակշիռ հանգամանքներով և զիտակ ասոր ձեռնարկած ենք առանձինն հատորով մը տալ ապագայ պատմարանին, որը շատ ընդարձակ առումով է, թուականի կարգերով, փաստերու դասաւորմամբ և խորունկ նշանակութեամբ և «Հայ կուսակցութիւնները» վերտառութեամբ: Ներկան խտացում մը պիտի ըլլայ միայն վերի վերոյ անցեալի փորձառական կեանք և յիշատակներէ: Թուականներ, մանրամասնութիւնք զանց առնուած են իմաստը միայն տրուելով:

Եւ ինչո՞ւ կը հրատարակենք այս հակիրճ տողերը: Այդ կ'երեւի արդէն ընթերցման շարունակութեամբ: Ուստի պիտի խնդրենք մէն մի հայէ ուշադրութեամբ հետեւիլ արձանագրութեանց. լիովին վըստան թէ, զրողը, անկաշառ է, ոչ մի արտաքին կամ ներքին ազդեցութեան ենթակայ չէ. նիւթականէ իսպառ դուրս համամարդկային սկզբանց զիտակից և անխախտ տէր է. և եթէ ժամանակէն առաջ կ'առնէ

479.2002

այս պակասաւոր քայլը, այդ կը նշանակէ թէ ունի զօրեղ պատճառներ որը միայն ինք գիտէ և ոչ մի նկատում հաշուի առնելով կու տայ հանրային ուշադրութեան իբր նախադգուշութիւն և դէպի արթնացում: Նպատակը ուղղուած է առաջին մասով ընդհանրութեան և կարեւորութեան տեսակէտով մասնաւորուած Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան ղեկավարներու:

Այսքանը կը բաւէ և կ'անցնինք պատմութեան:

Բրիտտոսի թուական 1900ի շրջանները նկատի ունեցէք: Ապտիւլհամիտեան և Հայոց պատերազմը Օրմանեան Սրբազանի օրերը: Հայկական չարժանիք արդիւնք ջարդեր, Սասունի, Զէյթունի ապստամբութիւնք վերջ գտած են և մասամբ հանդարտութիւն կը տիրէ Օսմանեան լայնածաւալ կայսրութեան սահմաններու մէջ: Այդ օրեր Պոլսոյ Նշանթաշը թաղը (մեծամեծ աստիճանաւորներու բնակավայր) իր յատուկ բնակարանի մէջ առանձնացած կ'ապրէր պատերազմական նախկին տեղապահ Բարթոլիմէոս Արքեպիսկոպոս Չամչեան, գիրուկ և մարմնեղ այն պատմական դէմքը որը հայ յեղափոխութեան խմորումէն սկսեալ մինչեւ այդ միջոցները կատարուած անցուդարձերու ամբողջութեամբ ակնատես եղած իրիմեանի, Վարժապետեանի, Իզմիրլեանի պէս պատերազմներու օրով տեղի ունեցած յեղաշրջումները, գիւտնագիտական նորին դադանիքները խորէն ուսումնասիրած և շատերու մէջ ալ ինք իր սեփական բաժինը ունեցած էր:

Ես ալ այդ ժամանակ այս մարդու բնակած տան ճիշտ գիմացը կաթուղիկ մէկ ընտանիքի մօտ բանախօսէի կը դռնուէի, ներկայիս Դամասկոս նպարավաճա-

տութեամբ զբաղող Յակոբ էֆ. Ամանեանի հետ: (Կեսարիոյ Թաղէոս Մնտիկեան և որդիք մանիֆաքթիւրի ծանօթ վաճառատան Պոլսոյ ներկայացուցիչը):

Նարտի սիրահար էր Չամչեան Սրբազան և ստէպ կը հրաւիրուէինք զիչերներ գոհացում տալ իր փափաքանոց. այսպէսով կերպով մը մտերմացած և վրստահութիւնն ալ գրաւած էինք:

Հրապարակը սեղմ էր, Պոլսոյ մէջ կասկածելիներ միշտ հետապնդութեան տակ էին, մանաւանդ ամուրի և առանց ընտանիքի բնակող գաւառացի Հայեր. լըտեսներ կը վխտային ամենուրեք, և հասկանալի է կարծեմ, ունենալ մէկը որու ազդեցութիւնը բացառիկ է Նրլուզ, և դարձեալ ուրիշ պատճառներ ալ կար մեր յաճախմանց իր մօտ. չէնչող ասացուածներու մարդն էր Չամչեան. սանձարձակ քննադատութիւններ, աջ ու ձախ, իրիմեանի, Իզմիրլեանի և մանաւանդ զիտմամբ Օրմանեանի հասցէին կը խօսէր բաներ, որոնք թողունք պատմական մասը տեսակ մը «քօմիք» հանգամանք ունէին. մտիկ կ'ընէինք զինք հաճութեամբ: Խօսակցութիւնը ընդհանրապէս թուրք լեզուով կ'ըլլար, բնականը այդ էր իրեն համար: Խօսածներուն ընդդիմախօսել զժուար էր. հաճութիւնը առնել պէտք կար. ինք իր անձը ամէն քննադատութեան վեր կը դասէր, և յաճախ երբ Հայոց վերաբերեալ խնդրով մենք ալ բան մը ըսել կը յաւակնէինք, փաստերու գիմելով կ'աւելցնէր. «Օ պէնիմ միլլէթիմտիր, հայրըլարը, չէրլէրի իչին լաֆ սարֆէթմէթ եալընըզ պանս ալիտտիր. ճանիլմինիզ օիզ և սիզին կիպիլէր սիւքիւթ էտիւպ տինլէմէք տահա

էյիաիր» . լաւ չէինք կրնար կշռել իմաստը այն ատեն՝
այս խօսքերուն և կը լռէինք չվշտացնելու համար :
Ըսինք արդէն հաւանական փորձանքներէ հեռու մնա-
լու համար ստիպուած էինք գոհացում տալ ամէն
կերպով(*) :

Թարմ է մտքիս մէջ դեռ , սիրելի ընթերցող , ե-
րէկի պէս , ուշադիր հետեւէ հետեւեալ պատմեաւթին
որուն մէջ մի բառը ճշմարտութեան զրոշմը կը կրէ :

Կիրակի առաւօտ մըն էր , Սրբազանի կողմէ լուր
տրուեցաւ ինձ չերթալ ուրիշ տեղ և գալ իր մօտ :
Հրաւէրը անսովոր էր առաւօտ կանուխ . կասկածեցայ ,
ընկերս ալ միասին չէր հրաւիրուած . կարգ մը հաւա-
նական ենթադրութիւններէ յետոյ , որոնք տեղի ու-

(*) Հայ ժողովրդեան կողմէ խեղճ կը նայուէր ,
կասկածելի եւ պալատան մարդը նկատուած էր . եւ
բաւուած անկիւն մը ալլելս հանրային գործերէ հրա-
ժեշտ տուած կամ այնպէս պարտադրուած էր . միւս կող-
մէ շիտակ է թէ անիկա շատ մեծ յարգանք կը վայելէր
Թուրք ազնուական եւ բարձրաստիճան դատուն կողմէ .
Ապսիլ Համիտ ալ կը պատուէր զինք իբր խոհուն եւ
չափաւոր քաղաքականութեան մարդը , ասոնք այնպէս
ըլլալով միասին հարցում կը ծագի թէ , ինչքան իրա-
ւունք կ'ար Ազգադաններու կարգը դասելու զինք . կա՞ր
որ եւ է արդարացուցիչ փաստ , այս կը վերաբերի ա-
պագայ անկաշառ պատմութեան , միայն այժմէն փոք-
մի նշում յարկ է մեր խօսելիքներու արժէքը ըմբռնելի
ըլլալու համար եւ կ'ըսենք սա չափ . ինչպէս իր նա-
խորդը Խորէն Աբգեան պատիար էր Նուրեան Օհա-
նէս էֆ . նոյնը նաեւ այս մարդը ամբոխավարներու

որակածին նման «Ազգադաւ» չէին . ունեցած են թե-
րութիւններ եւ ի յարկ է շատ բնական , իսկ բուն կա-
րեւոր կէտք դաւանանութիւնը արդարացնելու հիմուն-
քով ոչինչ ունէին : անկախ միտքը պարտական է խոր-
հիլ , թէ Չամչեանի , Աբրգեանի , Արքիմ բաւա Տասեա-
նի եւ ասոնց նման դեռ ուրիշ հետաքննա եւ իրադա-
մտեւ անմարտելի էին Հայ Յեղափոխականներ , վերա-
նորագեալներ կոչուած հոյ մը զգայնիկ երեւակալա-
պաշտներու , բաղդախնդիր համբակներու համար : Յու՛մ-
պէս եւ մասամբ ալ նպատակաւոր կերպով բնադաւա-
նեցան , դասափետուեցան այս միտքի եւ մտայնութեան
ներկայացուցիչ հագուազիւտ ներկայացուցիչներ . եթէ
ժամանակին պաղարեամբ նկատի առնուէր տուած ա-
ռողջ , խոհուն օրհանայեաց քեղադրութիւնք ինչ որ ե-
ղած էր Չամչեաններու կողմէ գուցէ հայ իրականու-
թիւնը հիմնովին ուրիշ կերպ կրնայինք տեսնել այսօր :
Դիւրին է խակ մտքին համար վնիռ արձակել , հասա-
րակութիւնը յարատեւ ենթակայ է ինքնախաբուծի երբ
երեւոյթները կը պակերացունին իր զգայարանաց հա-
նելի կերպով : Արմատական , բնադասական հաւաքա-
կանութեան տեսակէս է բնական չէ եւ անկարելի է ,
խնդրոց խորը մուտ գործել , անցեալի եւ ներկայի փո-
ձառականութեան օգտուելով , օրուան քաղաքական
պահանջը ըմբռնել փոքրաքիւ անհասներու գործ է :
Հասարակութիւնը զգացականութիւնը կը ներկա-
յացնէ , մինչդեռ երկրորդը միւսը , կեանքի բուն իրա-
կանութեան կը յենու եւ իրադատութիւնը կը ներկա-
յացնէ : եւ այսպէսով է որ առաջ կուգան սա ամանա-
ցած բառերը , «հերոս» , այսինքն դիւցազուն , որոնք

նեցան բնական տանա անդամոց մէջ, պատրաստուեցայ և գացի տունը: Իր յատուկ փոքր սենեակի մը անկիւնը դորդապատ օթոցի մը վրայ ծալլապատիկ նստած էր, քթախոտի տուփը ձեռքը: Առջեւը փոքր

ամբոխի բոպեական տամադրութեան օգտուող խումանավարներ են, եւ «Դաւանան այսինքն ոչ մի բանէ չխաբուող, ներքողներու արժեք չտուող եւ իր անձնական տեսութեանց, համոզմանց հաւատարիմ եւ անխախտ անհասներ: Ընդարձակ է այս գլուխը հայ մարդին համար եւ աւելի խորը մտնել մեզ հետոյ կը բանի եւ քսինքն արդէն այդ չէ մեր նպատակը, միայն փոքր մի յիշատակութիւն գաղափար մը տալու համար եւ գացինք այս կէտը: Այս տղերք գրողը բանիցս ունկնդիր եղած է յիշատակեալ անձնաւորութեան եւ առանձնացեալ վիճակի մէջ սա դառն գանգատները յսած է իր բերեան լալով: «Ա՛ն պէնիմ գալալի միլլեթիմ. չօլուգ չօնուգ եիլգիւնսէն քեօփիւնսէն մահվ օլուպ կիսէնէք տիր»: Կը խոստովանիմ, ես ինքս ալ ամբողջ իմաստով բուն խորը բախանցելու անկարող էի տակաւին այդ ասեմ, ունէի սեփական հայեցակէսս, սակայն երիտասարդ ժամանակի յատուկ վառվառնութիւնը ասակ չէր ծանրակշիռ փաղափական հարցերու ըմբռման, եւ անհարբեաբար մտիկ կ'ընէի զինք: Հետզհետէ ստացուած բնական փորձեր եւ լուսաբանութեանց արդիւնքով իրերը տարբեր դասուի աստիճանին հասան, եւ գէթ անձնական համոզմամբ եւ քննադատութեամբ ստիպուած եմ այսօր հակառակ ամեն բանի արդարացնել այս մարդը իր գործերու ամբողջականութեան դասելով:

սեղանի մը վրայ շիշ մը օղի և տղանդեր կտոր: Բարեւեցի յարգանք. (եւ այդ ժամանակ ըողոքական դաւանութեան կը պատկանէի և անհամբուր համոզմանս հակառակ էր) և ըստ իր սովորութեան թուրքերէն հրամայեց.

— «Կէլ, կէլ, տէլի գաֆա, օթուր եանրմա, պուկիւն պաշգա չէյլէր սէօյլէյէճէյիմ սունա, անըն իշին էրքէն չազըըտըմ վէ Ակորը (ընկերս Ամանեանը) իսթէմէտիմ. ալ պիր իսկէմլէ եագրնա կէլ»:

Աթոռ մը առի և մօտեցայ իր քով հետաքրքրութիւնս վերջին ծայր լարուած: Տիկին մը կար սենեակը(*), նշանացի ակնարկով մը դուրս դրկելէ վերջ ըսաւ ինձ որ դուռը լաւ գոյում. կատարեցի խնդրանքը և դարձայ մօտը: Յետագայն է խօսակցութեան և կամ աւելի լաւ պատուէրի կ'մտախորհ. կամաց կամաց արտասանուած և թուրքերէն բարբառով:

Սամուէլ, չրգ կէօրմէլի տէյիւսին. չիմտիլէ գատար պիր իսթիճալ եօզտու, վէ պիր տէ ճահիլսին տիլէ փէք տէրինինէ վարուպ էմիլէթ էտէմէզտիմ: Դիմ պիլիւր պէնիմ ալէյհիմէ նէլէր իշիթմիլին. էթրաֆ թարաֆ հէստպա ալմաղա մէճպուրտում. ֆագաթ

(*) Իր անպատշոն կիսն է կ'ըսէին Պրոսպայէն ռաս կանուխէն իրեն ընկերացած, գաւակի մը անունն ալ կուսային օրուան կարեւոր մի պատշոնասար: Ո՛րքան սոյոգ է ասիկայ. մեր գործը չէ խառնուել: Միայն մի ասացուած զուարեութեան համար յիշեմք եւ անցնինք: Լսած եմ եւ, որ մը գործով Օրմանեան Սրբազանի մօտ կը գտնուի Չամչեան, իրիկուան դէմ Սիրեանիէն Կալա-

Թէ՛մայիլաթընտան ալտանմըյօրում զանն էտէրիմ, ազլընա տա էմին օլարազ աչմայի միւնասիլա կէօրտիւմ, տինլէ օղլում սէօյլիյէճէքլէրիմի վէ պոււնտան սօնրա հաթու հարէքէթինէ էյի տիգզաթ էթ չիւնքի Թէ՛ճրուպէ մահսուլու տըր վէ մուհիմ տէրսլէլի հաւ վի տիր»:

(Այսպէս շարունակած ժամանակ օղի առաջարկեց, և ես մերժեցի. ըսի, այդ ժամանակ հոգեբանութեամբ տարբեր էի ես. կատարեալ քրիստոնեայ էի, իմ սուրբ նկատածս Սեբաստիոյ Ամերիկեան Պօրտի միսիոնարներէն Մր. Փէրիի պատուէրը աչքի առջիւ ունէի. և սա էր. «Ծխախոտի և զինիի գացած ճամբէն Սուրբ Հոգին չերթար և զործածողը Աստուծոյ թագաւորութիւնը չկրնար մտնել»): Բարկացաւ և.

— Իւլէն պիրա կէթիրսինյէր, ըսաւ:

— Հայըր, բիճա էտէրիմ իսրար էթմէյինիլ, վիճտանըմա գարշը տըր» պատասխանին վրայ աւելի բարկացած.

քա մակոյկով միասին տուն դարձած ժամանակ, Օրմանեան լուջ դիտողութիւն կ'ընէ եւ այսօր վրան բաց բան հանրային կառնիքին կ'ազդէ, ամօր չէ՞ կ'ըսէ մեր յիշած կիներ ակնարկելով: Որուն կը պատասխանէ Չամչեան. քեզի պէս երեք հաս կին անպաշտօն եւ գաղտնի պահելուս, մեկ հաս կը պահեմ եւ հանգիստ կ'ըլլամ. դուն չես որ մաս վերցնես ինձ դիմ: Ասիկայ ալ մի քիչ կը յարմարի արգետօք ներկայիս հրապարակ եղող ծանօթ կրօնական ժողովոյ որոշման եւ պարագաներուն:

— Բիւմ էօյրէթտի սանա պու մասալը. ահմաք, «ոգի» գուլլանմայան ինսանտան սայըլմազ. Յիսուս Բրիստոս էֆէնտիմիզ աղչամա դատար շարապ իչէրտի սէն ծնտան տահամը եիւքսէք օլտուն. ալ գատէհի տիյօրում, պէն տէ բուհանիյիմ, Փազաթ պու բուհանիյէթէ քարշը վէ կիւնահ տէյիլ տիր. սէրհօջ օլմասալը եալընըզ:

Դարձեալ Համոզուեցայ այս մարդու տրամաբանութեան. դաւանածս բրօթէսթանիլզմի հակառակ դտայ և դարձեալ ներողութիւն խնդրեցի: Հասկցաւ, զիտէր տրդէն նկարագիրս և այս անգամ.

— Էյի, զիյան եօզ, պիլիյօրում հաֆիզէնէ հիւքմ էտէն թէսիրի, իսրար էթմէմ տըթըզ, չիմտի տիգզաթլա տինլէ. ըսելով շարունակեց.

— Մըսըր պաշ վէքիլի Նուպար բաշայը պիլիրսին թապիլի. պու առամըն բաթրիք Ներսէս Վարժապետեանըն սիւվալինէ պիր ճէվապը վար. եիրմի դաչ սէնէ էվվէլինէ այիտ, քէնտիմ օգուժուշում վէ միւնտէրիճաթ մանա իթիպարիլէ հիւլասաթէն շուտուր:

«Այլըմ մէքթուպունուղու, ումուսի աշվալլին ֆիքրիմի սօրույօրսունուզ, համէֆքեար տէյիլիմ թուլուլան հաթթա, էրմէնիլիք մէֆքիւրէվի ուքթաի նաղարընտան իսթիքլալիյէթ զամանը չօղտան խիթամ պուլմուշուուր. իքի սէպէպլէ: պիրինճիսի. հիյէթ իճթիմաիյէ վէ կրուփ հալինտէ պիր ուգթա իւզէրինէ էրմէնիլէրին հալէթ բուհիճէ եէքֆիքլը օլամայաճագլարը: Իքինճիսի իսէ. ճօղրաֆի, տուէլի թէշէքքիւլ, (պետական կադմակերպութիւն) վէ հալի հաղըրտա «էրմէնիսթան» տէնիլէն արաղինին տէօրթ թարաֆլը»

մուհի թ վէ իհաթէ թէհալիքի (այսինքն, գլուխը Բուսիս ըլլալով Թուրքիոյ և Պարսկաստանի միջեւ պարսկական նշանակութիւնը հասկցնել կ'ուզուի և հայերէն բնագիրը այդ պէտք է եղած ըլլայ)։ պունտար միւսթաքիլ պիր իտարէ գուրմաղա մանի աիր։ Շուհալէ ինթիմալ ոլսա պիլէ եաշամամաղա մահքիւմ տիր։ Չարէյի խէլաս իչին քէնտիմէ եալընը պիր հօլ վար վէ օ տախի պիլ ումում վիլայէթին սէրպէսթ պիր իտարէ իլէ մէրքէզէ պաղըլը օլմալարըտոր (բնագրի մէջ ապակեգրոնացում պէտք է ըսուած ըլլայ)։ Չամիչեանի խօսքերն են վերինները)։ Թուրքիա ահալիսի ումումիլէթլէ պիրլէչէրէք մէշրու խաթուէլէրլէ, ատալէթսիզլիյին իլդասը իլէ պու նէթիմէնին իսթիհասալընա չալըշմալը տըրյար։ էրմէնիլէր միւնֆէրիտ սիլասէթ թաքիպ էթմէմէլի։ Թիւրքլէր վէ սալիբ ունսուրլարա պարտպար վէ պիւթիւն ղուհլարը իլէ անլէրէ պաղըլը օլարագ։ պիր ազ կէճ օլսուն զիյան հօգ։ քեաֆի քի թէհլիքէ օլմասըն։ աքսի թութուլածաք խաթ էրմէնի միլլէթինին թիւրք հուտուտու տախիլինտէ սօնուհու կէթիբէպիլիբ վէ հարիճ վատլարընա սալա կիւվէնմէմէլի տիր)։ (Հոշակուոր կլատսթօնի և Հայոց պզտոնական բարեկամներու կ'ակնարկէ վերջին աղը)։

Բաթրիք Ներսէս Վարժապետեան ազըլը պիր ատամոր, միլլէթինի սէվէր ֆաղաթ պիր տէրէճէյէ գատար թիւրքօֆիլ տիյէ թանընմըշթը։ ինկիլիզ ալէմինտէ տահի խաթըր սալըլան պու զօճա արփօմաթըն ճէվապընը ալըր ալմազ օլ գաման հէնուզ համուրլաշմաղա պաշլայան «հնչակ» քօմիթէսինին Իսթանպօլ միւմնէլի մուհարրիբէյնի մէշուրէտէն Ար-

փիար Արփիարեանը նէզտինէ տավէթ էտէրէք, Մինաս Չերազըն տահի հուզուրուտա քէյֆիլէթի անլաթուր վէ տէր հալ Լօնտա մէրքէզլէրինէ, Նազարբէկ, Մարօ վէ Սանաղատա խապէր վէրմէսինի վէ ինթիպահա տավէթ էթմէսինի թէնպիս էտէր։

Փաղաթ հայֆաքի քարաթթէրսիզ Նազար բէկ վէ արգատաշլարը, օլմատըզ թէվիլէրլէ մէնաֆիլէ շախսիլէլէրինի տահա եիւքսէք թութուլար, «Հնչակ» զազէթասընը նէշրէ պաշլատըլար վէ հիւր պիր մէմլէքէթաթ օթուրուպ, զէվզ ու սէֆա իչէրիսինտէ քէնտիլէրինէ մուխալիֆ թազըմընը «միլլէթ խալինի» տէյի իլան էտէրէք օրթալըղը սիւքիւթէ մէճպուր էթտիլէր։ (Յիշատակէ. միայն այս բառերու կրկնուած ժամանակ Չամիչեանի կողմէ Իզմիրեանի հասցէին ուղղուած հայհոյալից բացազանչութիւնները պատմութեան կը թողում) պուրատա տախի իթիպար գազանտըլար, պուհու թաքիպ էտէն վէքայիլէ չահիտսին, պիր նէվի պիթարաֆլըզ փէրտէսի արգասընտա «Հայրենիք» զազէթասընը չըզարըլմասը տըր։ Օհանսէն Շահնազարըն միւտիլիյէթի թանթընտա։ Պու զազէթայա տիգգաթ էթմիլին թապիի. եազանլար վէ իշթիրաք էտէնլէր քիմէրաի, Արշակ Չօպանեան, Չէրազ, Լեւոն Բաշալեան վէ Արփիար։ Շահնազար պուհուլարը պաշընա թափլայարագ հէփ պիրտէն «Հնչակ» բուհուհու իքամէյէ պաշլանտը։ Եափաշ եափաշ համուր իչէրիլէրէ արս էթտի, Չէյթուհլու պիր կէնճ (Սմբատ Բիւրատ) կիլիկիա հափալիսինի տօլաշուպ թէշքիլաթա օղրաշթը, վէ էննիհայէ սէն Սըվասըսըն օրատա օլանլարը զիքը էթսէմ քեաֆի տիր, հէր պիր մընթա-

գատա «Դանիէլ չավուշլար» (ասիկա նշանաւոր Հնչակեան խմբագրատի մը տնտէսն է, որը իր տասերկու ընկերներով Սեբաստիա և Շապին Գարահիսարի չըրջանակը սարսափ ձգած էր. խումբը կը կառավարուէր Պոլսէն գաղտնի կերպով Շապին Գարահիսար խրկուած նշանաւոր Հնչակեան գործիչ Արամ Աչըգպաշեանի կողմէ: Կախուած է Պայազիտ Սապահգիւլեանի ծանօթ Քէօսթէնճէյի դաւադրական խնդրով 1915ին):

Մինաս օղուլլարը (Ամասիոյ, Թօգատի, Սամսոնի, Մարգուանի միջև գործող Հնչակեան խմբագրատի աշտէնն է, Մարգուանի մասնաճիւղէն կառավարուող): «Չօյլօ» (Թօրոս Ծառուկեան, Կիւրինցի Անգարա կախուած,) «Ճանօ» (Ճանօ Սիրանոսեան Կիւրինցի, Ձէրքէղի մը գնդակէն զարնուած, այս վերջի երկուքը արտասովոր զէմքեր էին իրենց խիզախ բնաւորութեամբ, Բիւրատի Կիւրնէն դէպի Մարաշ անցի ժամանակ ըրած թելադրանքներէն ազդուած և լեռ ելած էին. Սըվաղի կուսակալութիւնը յարածամ ահուգողի մատնած սարսափելի մարդիկ էին. Թօրոս Կիւրին ըրտնուած է դաւադրութեամբ մը Նահապետ Նահապետեանի կողմէ, և Սիվաս փոխադրուելու միջոցին Սիվաղի Հնչակեան մասնաճիւղի կարգադրութեամբ ճամբան Ուլաչ գիւղի մօտ փախցնել ձեռնարկուած և սակայն չէ յաջողուած), վէ սաիրէ կիպի չէթէլէր վասըթասիլէ օրթարղը վէլվէլէյէ վէրուպ տուրմագթան պաշգա հարիչ թէսիրի իլէ Մուրատ (Համարաձում Պօյաճեան, իմ տարիներու թանկագին ընկերը որը անցեալի յիշատակութեանց ժամանակ կուլար, և ահա իր մարգարիտ խօսքերը «բնութեան վիժումն են Նազար քէկ

և նմաններ. «Յեղափոխութիւն» մտն էր մեզ պէս ցանուցիր փողովուրդի մը համար. ափսոս և դարձեալ ափսոս»: Երբ առանցնացած կ'ըլլայինք իմ գրասենեակի մէջ դռն և դռն կերպով կը դատապարտէր Սապահ-Գիւլեանը, վարազդատոր, ընդորս նաև Գաշնակցութեան այդ ատենի ակնառու զէմքերը, Ակնունի եւլն.։ Անցեալի զէպքերէ ազդուած համոզուած միջազգային զէմքն էր Մուրատ, միջակ միտք և սակայն քսաներորդ դարու Քրիստոսի իրական պատկերն էր. համակ սէր դէպի Թուրքը, դէպի Հայը, ոչ մի զանազանութիւն: Եւ երբ ծանօթ ողբերգութեան բերումով Կեսարիա կախողան կը բարձրանար, ահաւասիկ իր վերջին խօսքը դէպի կախողները ուղղելով որը ակաշատեան վկայութեամբ ստուգած եմ, «Կը ներեմ ես ձեզ, եղբայրներ էք դուք և չէք գիտեր ինչ կ'ընէք»: Մուրատը ամփոփումն է հայ տառապանքին և Թուրքին. Հատ խորունկէն պիտի տամ իր նկարագրի գծերը որոնք ապագայ պատմութեան համար թանկագին կը նկատեմ, այս հակիրճ տողերը դիտմամբ կ'արձանագրուին հոս, մահուան պարագաներ արգելք կ'ըլլան թերեւս և իմ կողմանէ յետամնաց սրտի յիշատակ մը միայն այս):

Միհրան Տամատեան (այժմ Պէյրութ, արգելիւրը անծանօթ, մեծաքանակ դրամատէր, որը պիտի երևի իր իսկական գոյնով յետոյ) վասըթալարը իլէ Սատուն իսեանը չըգարըլտը, մէսէլէ օլէ պիր բատաէյէ կէլտիքի, հէր քէստէ պիր զանաաթ հասըլ օլտու էրմէնիլէրէ խոռոսուսի պիր իտարէ թէմին էտիլէճէք տիր տիյէ, վէ ալթը տէվլէթ սէֆիրլէրի (այն ատեն վից մեծ պե-

տութիւնը յորջորջումով ճանչցուած Անգլիա, Դերմա-
նիա, Ֆրանսա, Ռուսիա, Աւստրիա, Իտալիա) նօթա-
նօթա, իւզէրինէ իչէ գոյուլտուար, մէշուր մայիս
փրօկրամը, էրմէնիսթան իչիւն իսլահաթը էսասիյէ
թալէպ էտիլտի վէ աահա նէլէր:

Պուլարըն սօնու հէփ նէօ օլտու:

Նազլիյաթա լուզում եօգ, 1894-95 քաթալարը
վէ պարոն Աղասի գոմանտասընտա Զէյթուն իսեանը:
Պու գատար զայաթ վէ ֆազաթ Նուպար բաշանըն տէ-
տիյի կիպի Ավրուբա տէօվլէթլէրի թարաֆընտան
բարմագ պիլէ օյնաթըլմատը, վէ էրմէնիլէրին էն գի-
յատէ իւսիտ էթտիլէրի ինկիլիզ րէճալը «ինկիլիզ
զըրհլըլարը Արարաթ տաղընտ չըգամագ» տիյէրէք պիլ
նէվի ալայ վէ պղատոնիք կէօսթէրիլէրլէ մէսէլէյի
գափաթտըլար: «Հնչակ» գոմիթէսի պու գատար զա-
յաթ վէ թէճրիւպէլէրտէն սօնրա իտիքի Նազար բէկ
վէ համբարընըն իսրարընա գարչը, սիլահ սիյասէթիինի
թէրք էթտի վէ 1897 գօնկրէսի իլէ Նուպար բաշա
բլանը էվօլիսիօնա գարար վէրտի: Պիթթիմի, աճաի-
պէ պագընըզ պիթմէտի օղլում:

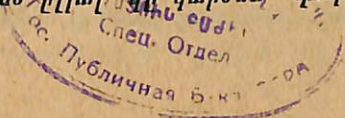
Պու քօնկրէ գարարընտան չախսի մէնֆաաթլարը
թէհլիքէյէ տիւչէն իտէասըզ պիլ զըսմը իսեան էտիպ
էվվէլտէն տախի զայրի մէմնունլարա պիլլէնէրէք,
վէ թարիխին տէրսլէրինէ էհէմիլլէթ վէրմէյէրէք
«գըրօլակ» (Դաշնակցութիւնը այս անուամը կը ճանչ-
ցուէր առաջէն) գոմիթէսինի թէշքիլ վէ վէրլիլէն պիթա-
րաֆանէ նէսաիհէ ասլա գուլազ ասմայարագ, մէնու-
ֆիլ չախսիլ վէ շէրէֆ տօլայըսը իլէ, ուլու օրթա
տէֆաթէն թէճրիւպէլէնմիլ, վէ ֆազաթ առէմի մու-

վաֆագիյէթլէ նէթիճէլէնմիլ մուզուր եօլու թէքրար
տէվամ վէ թագիպէ գարար վէրտիլէր:

Շիմտի նիչին չաղըրտըմ սէնի, մէնապիինի սօր-
մայաճագօրն, օ սանա լաղըմ տէյիլ տիր. եալընըզ է-
մին օլմալըսըն, հէր շէյի պիլիլիմ պէն, վասըթալու-
րըմ վար տըր վէ մալիւմաթ վէրիլլէր, տինլէ, Պուլ-
կարիսթան, Նուհանիսթանտա, պիլտիյին կիպի թէք-
րար պիլ շէյլէր հաղըրլանմագտա տըր պու ճանաւար-
լար թարաֆընտան, մահիլէթի էլիէվմ պէլլի տէյիլ
տիր. հիւքիւմէթին մայիւմաթ վար տըր վէ տրամ
թէքրարլանտագ: Իչինէ պիլ ազ կէճքէն կիթ վէ ազ-
չամտա հիչ պիլ եէրէ օղրամայարագ տօղրու էվէ տէօն
հիչ պիլ շիւպհէլի ատամլա կէօրիւլմէ, պաշգասընա
հիչ պիլ շէյ աչմա, սիյասէթ իւզէրինէ քէլմէ սարֆ
էթմէ, թէնպէհաթըմ պու տըր վէ սէնի սէվտիյիմ ի-
չիւն սէօլլէյօրում, օրթալըզ դայէթ հազիք տիր օղ-
լում: Այս է պատմութեան քաղաքական մասը: Անձ-
նական, ընտանեկան, և ժամանակակից նշանաւոր
դէմքերու վերաբերեալ կարգ մը խօսակցութիւններէ
վերջ կէս օրուան մօտ հակառակ իր պնդումներուն հը-
րաժեշտ կ'առնեմ և կ'ելլամ դուրս:

Ուշիմ ընթերցողը ինքնին կը հանէ կարծիմ եզրա-
կացութիւնը, ինչ ըսել ուզուեցաւ և ինչ նպատակաւ
գրի առնուեցաւ այս տեսակցութիւնը: Հայ անկախ
մտաւորականութեան համար կը բաւէ այսքանը կար-
ծեմ:

Հիմա կը հարցնեմ իմ ժամանակը կերպով Դաշ-
նակցութեան պատկանող Արեւիք-Մարտիկանի և այս-
պէսով ուղղած ըլլալը կը կարծեմ դարձեալ դաշնակ-

ցական այն դատակարգին, որը իր մէջ բանականութեան և խղճի դեռ մնացորդ մաս մը ունի:

Խնչ չահուեցաւ այս անընական և աննպատակ ուղեգծէն. կը կրկնեմ, հայ կեանքը ինչո՞վ և ի՞նչ չափով օգտուեցաւ իրերայաջորդ այս երեւայտխարումներէն: Պատասխա՞նք, ճարտես Կորուստ և բնաջնջում մեծ մասամբ: Ուրիշ եղբակացութիւն եթէ կարելի է իմ ալ խնդրանքս է, լուրջ կերպով թող ցոյց տրուի Դաշնակցական օրկաններու կողմէ: Սակայն ես գիտեմ այդ չէ կարելի. հայ հաւաքականութեան գրեթէ ամբողջութիւնը կը բաժնէ իմ տեսակէտը բացի աւարառու փոքր մի խմբակէ: Ուստի կոչ կ'ուղղեմ Ահարոնեանին:

Յարգելի ընկեր,

Դուք բանաստեղծութեան և վշտի մարդն էք, թշուառներու երգիչը, չեմ գիտեր անցեալ տարի Ձեր յորելեանի առթիւ, Պէյրութ խմբագրապետը գտնուածքս «Լիբանան» թերթի մէջ ստորագրածս խմբագրականը կարգադի՞ք, եթէ այո, դուք տեսած պիտի ըլլաք հոն թէ, երբ ռամկավար և հնչակեան թերթեր, չէզոքներ կատաղի կերպով յարձակում կը գործէին Ձեր քաղաքական ըմբռնմանց և ժխտական դերի մասին. ես ինքս բացարձակապէս անկախ, գիտական վերլուծմամբ, իմաստասիրութիւնը, բանաստեղծութիւնը զանազանելով և բաժնելով քաղաքականէն. գիտական տեսակէտով յարգանքի մասին սխալ մը չէի տեսած Ձեր անձին հանդէպ. և առ այս կոչ ուղղած նաեւ հասարակութեան իր բաժինը բերելու: Անձամբ

դուք զիս չէք ճանչնար, պատեհութիւն չէք ունեցած ասկէ հինգ տարիներ առաջ «Ժամանակ» օրաթերթի մէջ հրատարակած յօդուածաշարքս կարդալու, ուր դրական կերպով կը պաշտպանեմ ես «Իմացականութեան տեւակտնութիւնը»: Ձեր մեռած ընկեր Ջաւաբեան և Շահրիկեան ողջ պէտք էին ըլլալ, վկայելու համար. և ինչո՞ւ չէ նաեւ Տոքթ. Արմենակ Բարսեղեան, Սրենց և նոյն ինքն Շաւարշ Միսաքեան: Կրնաք հարցում տալ, և կը կարծեմ թէ գաղափար մը կ'ունենաք. թէ իմ անկեղծութեան մասին տարակոյս ունենալ չէ կարելի: Ասոնք խոնարհաբար Ձեր ուշադրութեան տալէ յետոյ խտացմամբ Ձեր վճիտ տրամաբանութեան կը յանձնեմ հետեւեալները, որոնք իմ բազմափորձ և անկաշառ երկարամեայ փորձառութեանց արդիւնք են: Եւ դուք իբր ազնիւ անհատ Ձեր մէջ տուէք ինքնաքննադատ արդար վճիռ:

Հա՞րկ է շարունակել ուղի մը որը պատմականապէս զարհուրելի արդիւնքներ տուած է, հայ ընդհանրական կեանքի տեսակէտէ մասնաւորապէս և բաժանուելով տարբեր ազգութեանց ճնշուած դատակարգի միջեւ որուն զգացմամբ փառաբանողը եղած էք Ձեր շատ մը երկերով: Ձեր ներողութիւնը միայն դարձեալ ուշադիր եղէք հետեւեալներուն, որոնց մէջ իր վերջին օրերուն կատարելապէս համաձիտ գտնուած ենք ես և ողբացեալ Սիմէօն Ջաւաբեան, իմ «Ծառայական կեանքի ոգի»ի անմահ ուսուցիչս: (Տեսած էք արդեօք «Լիբանան»ի յաջորդական թիւերով իմ յիշատակներուս կարգին տուած հոգեբանական վերլուծումը Ջաւաբեանի անձնաւորութեան. լացած են Ձեր ըն-

կերներու շատեր և դիմելով ինձ զղջում յայտնած մինչեւ այդ օր իրենց մնացած մութ կէտերու վրայ)։

Ալըգեան Սրբազանի, Նուրեան էֆ.ի, Արիկ էֆ. Ունճեանի, Տատեան Արթին բաշայի և պատկերացուցածս Չամչեան Սրբազանի հետապնդած հեռատես քաղաքականութիւնը ազգայնաս ուղղութիւն սեպուեցաւ. Խրիմեանի սրինգաւոր և Իզմիրլեանի վարկենի զգայարանական ժամանակաւոր թմրեցուցիչ դեղահատերու հետեւիլ աւելի շիտակ դատուեցաւ. ասիկա ալ քաջալերութիւն գտաւ անգլ. դեսպան Սըր Ֆիլիփ Բըրբիէ, Փրանս. դեսպան Ժ. Գանպօնէ և Նիստի չառնուեցան մանաւանդ Նուպար և Արթին բաշաներու անցեալի և ներկայի կիտաղրութիւնները և յորդորները։ Տիրեց անձնաշահութիւնը և երազը և յիշուածին համաձայն տուաւ նաեւ իր անխուսափելի արդիւնքը. պատահեցան ծանօթ դէպքերը։ Ասիկա սկզբնական շրջանն է և կը պատկանի մեծաւ մասամբ հնչակեան կուսակցութեան. այս շիտակ է. միայն հնչակեաններ տեսան սխալը, պատմուածին համաձայն Չամչեանի խօսածով չէ որ կ'ըսեմ, ես ինքս ժամանակ մը վերջ իբր այդ կուսակցութեան թրքահայ կեդրոնի անդամ մանրակրկիտ վերլուծման ենթարկած և կազմած եմ սեփական դադափար. փոխեցին ուղին. գիտէ՞ք քէ որոնք գոհ չմնացին և քաշուելով միացան ոռոսահայ ինքնակոչ խմբակի մը և կազմեցին Դաշնակցութիւնը. չեմ կարծեր։ Ռուսահայերը Ձեզ ծանօթ կրնան ըլլալ, միայն թրքահայերու մէջ Րաֆֆիի, Գամառ Գաթիպայի հմայիչ ազդեցութեանց ենթակայ մասը հաշտութափուած էր։ Թրքա-

հայերէն միայն անոնք չենթարկուեցան տրուած որոշմանց, որոնք ապրելու համար կողոպուտէ, հայդուկային կեանքէ զատ արուեստ մը չունէին։ Անուններու հարկ չկայ. Անդրանիկ և Կովտուեցի Մուրատ, գիտակ, սակայն փառքի համար շարունակեցին վատնդաւոր ճանապարհը և այսպէսով շարունակուեցաւ մինչեւ տաջին հանգրուանը։

Հիմա պիտի գանք սահմանադրութեան շրջանի վերջերը և Ընդհ. Պատերազմի սկիզբները։

Խնդրեմ աւելի ուշադիր եղիք.

Դէպքերու մանրամասնութեանց հարկ չկայ, ամէն ոք գիտէ։

Հօֆ և Վիթէնէնկ պէյերու մարզպանութեան թուականներուն Պոլսոյ մէջ Ղալաթիոյ կեդրոնական Դպրոցի գումարմանց մեծ որահը հանգուցեալ Գարրիէլ Արքեպ. Ճէվահիրճեանի նոխագահութեան տակ բացառիկ կերպով և գաղտնի գումարուած և երկար ժամանակ իր նիստերը շարունակած «Հայ Ազգ. Միացեալ քօնկրէ»էն տեղեկութիւն ունի՞ք. որուն մէջ սկիզբները Ձեր ընկերներէն Ս. Չաւարեան, յետոյ Յար. Շահրեկեան և ես կը մասնակցէինք։ Անոնք Դաշնակցութեան իսկ ես իբր Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան լիազօրներ։ Եւ զարձեայ գիտէի՞ք թէ ոյս ներկայացուցչական կազմը լիակատար իրաւունք ունէր հայ ընդհանրական ճակատագրով զբաղելու և իրմէ գերազոյն մարմին մը չկենալը քուէարկուած էր և իր նիստերը շարունակեց մինչև հայ մտաւորականաց անսորման թուականը։ Եւ ի վերջոյ գիտա՞կ էք թէ հոգ որոշում մը անցաւ ծանրակշիռ. չեմ կարծեր, ռուսի մտիկ ըրէք։

Պատերազմի սկիզբներն էր և Թուրքիա տակաւին չէր մասնակցած ընդհ, թօհուբօհին, չեմ կրնար արձանագրել բաներ որոնք գուցէ չտտ մը անմեղ կարծուած, և իսկապէս տգէտ մարդոց յիշատակը աղարտելու պատճառ ըլլան. գեռ կանուխ է ատոր, և ըսուածին պէս ընդհ. պատմութեան գործ: Միայն մէկ բան կարեւոր կը տեսնեմ և ահաւաստիկ, քօնկրէի նօթագրութենէն ընդօրինակուած, և յիշածս որոշման նոյնութիւնը:

«Բացարձակ անկեղծ ոգուով հաւատարիմ գտնուել Թուրք գերիշխան կառավարութեան թրքահայեր բոլորով սրտիւ օժանդակել անոր յաջողութեան: Կատարել զինուորական պարտականութիւնը խղճմտօրէն և երբեք չանսալ տրտաքին թիւադրանք և խոստումներու: Ուժ չտալ բնաւ արտասահմանի Հայութեան եթէ անոնք կը գործեն ի մըտի Թուրք կառավարութեան, և եթէ հնար է արգիլել նոյն իսկ»:

Այս որոշման տակ ստորագրած են Զաւարեանի մահով անոր յաջորդող Հ. Յ. Դ. կուսակցութեան Լիազօր ներկայացուցիչներ Յար. Շահրիկեան և «Ազատամարտ» պաշտօնաթերթի անօրէն «Հրաչ» (Հայկ թիբեա քեան):

Հետեւա՞նքը. մի հարցնէք, եթէ ինձ իշխող բաւոյական ոյժը պարտադիր չնէր, յօժար էի սիրելի ընկեր մահուան գնով չչարուեակելու հետեւեալները վստահ եղէք.

Երբ Պատրիարքարան, Ս. Դ. Հնչակեան, վերակազմեալ Հնչակ և Ռամկավար կուսակցութիւնք ամենախիստ ազդարարութեամբ իրենց ենթակայ մար-

միները կէտ առ կէտ զործադրութեան կը հրաւիրուէին տրուած որոշումները, միւս կողմէ դաւաճանաբար Պոլսոյ Հ. Յ. Դ. կուսակցութեան պատասխանատու մարմինը գաղտնի կերպով արտասահման կը ղըրկէր «Արմէն Կարօն» (Գարեգին Բասարմաճեան), ի խնդիր կամաւորակօն կազմակերպութեան: Ասիկա թիֆլիս հասած չհասած օլսաննտներով կամաւորներու գլուխ անցած, պատերազմի դաշտ կը վազէր Թուրք հրամատարութեան դէմ զիմաց և Դաշնակցութեան անունով: Պատմական տօգիւմաններու յարկ չկայ. ես աչքերովս կարդացեր և օրը օրին հետեւեր եմ դէպքերու յարաւոյնիս ընթացքին: Եւ կսկծալին ո՞րն է գիտէք, այս դէպքերը և անցքերը կը պատահէին այնպիսի քրիթիքական պահու մը, երբ Զօհրապ և Վարդգէս Թալէաթ պէյի հետ բանակցութեան մէջ էին, Հայոց հաւատարմութեան փոխարէն չատ մը արդարացի զիջումներու խնդրով որը գէթ իմ կարծիքով ամէն կասկածէ վեր էր. որովհետեւ Թուրքիոյ հաւաքական շահն ալ նոյնը կը պահանջէր և իթթիհատի ղեկավար մասը գիտէր ասիկա:

Ախոսա՞նք անանկ չէ, ի յարկ է:

Եկաւ անխուսափելի հակահարուածը, և աղետալի վերջաւորութիւնը ինձի չափ դուք ալ գիտէք:

Փառք, երեւակայութիւն, դաւաճանութիւն և պըզտտոնական խոստումներու խաւկանք, և Դաշնակցութիւնը քիտակցաբար տուաւ երկրորդ հարուածը հայ հաւաքականութեան:

Կանգ կ'առնենք անցեալի վրայ, ներկան է որ վեր կ'առնենք մի քանի բառով իր վտանգաւոր կեց-

ուածքով: Ի՞նչ է այսօր Հ. Յ. Դաշնակցութեան դերը Հայ մարզի վրայ ընդհանրապէս և ի մասնաւորի Սուրբոյ ու Լիբանանի մէջ:

1930 թուականին երկար ժամանակ Հալէպ և Պէյրութ կը գտնուէինք, Հալէպի մէջ ականջալուր կ'ըլլանք Դաշնակցական ականաւոր մէկ ղէմքի Սոյեանի մէկ բանախօսութեան, ուղղուած ընթացաւորաւ որբ պատանիներու, վերջաւորութիւնը սա է. «Պատրաստուեցէք կեանքերնիդ գոհելու երբ կուգայ պահը ուր մենք պիտի ունենանք միացեալ և անկախ Հայաստանը Տրապիզոնէ սկսեալ Ալէքսանդրէթ»:

Հասկանալի է չե՞ս:

Վերջն է Ահաբոնեան, կը հարցնեմ ձեզ, չանցա՞ւ դեռ նոպան, վերջը չեկա՞ւ երազապաշտութեան: Պատկերացուած ձեւով կսկծալի փորձերը դաս չեղա՞ն դեկաւար մտքերու տակաւին:

Ի՞նչ կը յուսացուի, և կամ աւելի շիտակը ի՞նչ կը հետապնդուի դեռ տասերկուերորդ ժամուն: Հինցած անկարելի և գիտապէս դատապարտելի յանկերգի վերջաւորութիւնը ո՞ւր կը տանի հոսանքը, դարձեալ և դարձեալ բնաջնջում միեւնոյն բանը, բնաջնջում վերապրող մնացորդ ափ մը տարաբախտ Սուրիահայ գաղթականութեան: Եւ աւելի ալ օր ցերեկով, տարբողանքներով կը յայտարարուի գիտակից դաւաճանութեամբ, որովհետեւ արտայայտուողներ իրենք չունին հաւատք, և համոզում իրենց խօսածի վրայ: Մեկնութիւն, նպատակ, փաստ, մի փնտռէք երբեք, պատասխան չկայ:

Եւ Դաշնակցութիւնը նկարագրածէս դուրս, ծնած

օրէն գիտեմ, խակ և շահախնդիր խմբակի մը երեսին անդիտակից ամբոխի մը ապագայ գերեզմանն է որ կը փորուի այդ վայրերու մէջ:

Վերջ կուտամ ալ և դարձեալ խոնարհաբար կը հարցնեմ ձեզ թէ ժամանակը չե՞ս այլեւս Վերջ տալ բնութենավրէպ և անիմաստ կազմի մը որը ազգ մը փրճացընելու ծառայելէն զատ հարիւր հազարներով օտարներու ալ կորստեան պատճառ եղած է: Զգայախաբուրեալ ազգերու ճակատագիրներ խորխորատ առաջնորդուած են, պատմութեան մէջ կայ շատ օրինակները, և սակայն անփտելի փորձառութեանց արդիւնք իրաւես քաղաքականութեան մէջ երբ օխալները դարձեալ կը կրկնուին, այս կ'ըլլայ չէ թէ միայն կրկնողներու իրենց սեփական հատուածին, այլ նաև հանուր մարդկութեան դէմ դաւաճանութիւններու դաւաճանութիւնը, որովհետեւ գիտակցաբար է:

Միամիտ չենք, կը շարունակէ Դաշնակցութիւնը, մեր մաղթանքը անգոր կը մնայ, և ոչինչ ունինք քսելիք, աննկարագիրներու խումբը ոչ մի հետեւանք կարող է նկատի առնել և մենք ունինք այդ փորձ «Նազար-բէկ»ի և Սապահ-գիւլի պարագաներով: Իսկ դո՞ւք, Ահաբոնեան դո՞ւք ալ Վրացեաններու համամիտ կրնաք ըլլալ և կամ Լէօն Շանթի և Աղբալեանի: Դուք ալ ունիք սեպհական անխոստովանելի հաշիւներ: Ձեմ կարծեր և չեմ կրնար հուստալ: Եւ ձեզ կը նայիմ Զաւարեանի իմաստով, և այդ մարդու վերջին խօսքը ինձ սա եղած է. «Սխալ գացինք և յեղափոխութիւնը մեզ համար չէր Սամուէլ»: Լացի, տառապանաց մարդը կողոպտիչներու ընկեր և համամիտ չկրնար ըլլալ,

և ըսի արդէն դուք լացի մարմնացումն էք: Կ'ըլլայ սայթաքումները լաւ միտք առէք, քաղաքական կեանքերն իդ չէ նկատածս, սակայն տեսնելէ և ցոյց տրուելէ յետոյ սխալը ազնիւ կ'ըլլան խոստովանիլ և ետ դառնալ վտանգաւոր ճանապարհէն: Ես ձեզ այս բարձրագոյն կոչման մարդը կը փափաքեմ տեսնել և սեղմել ձեռքերն իդ սրտաքին այն կերպով ինչ որ պատահած է ինձ Սիմէօն Զաւարեանի պարագայով:

Զդաստացնելու և առողջութեան հրաւիրելու պաշտօնը ունիք դուք գոնէ ձեր վրայ վստահութիւն ունեցող ընկերները և փոխելու աշխատիք ներկայ ուղղութիւնը: Հոսկառակ պարագային իսպառ պէտք է քաշուիք շարքերէ, անկաշառ պատմութեան առջև չաղարտելու ձեռն հաստրակական երգչի համբաւը:

Մի քանի խօսք ալ «Յառաջ»ի խմբագիր Շաւարշին:

Գիտէք դուք, գուցէ դոյզն բաժին մը ունեցած ըլլամ ձեր վերապրումի խնդրով: Հայրերն իդ և միքայէլ Զուհանեան վկաներն են: Դարձեալ կը ճանչնաք զիս Տօքթ. Բարսեղեանի և Սրէնցի պարագաներով: Կեղծել չեմ կրնար, կարդացէք վերինները և եթէ կարելի է մոտիկ ըրէք բազմափորձ և բարեկամ անհատի մը հետեւեալ խրատներուն:

«Յառաջ»ը կը ճրատարակէք, որքան է ձեր պատասխանատուութեան բաժինը չեմ գիտեր: Ապրելու միջոց պէտք է այդ գիտեմ ես: սակայն վստահեցէք տղաս. սոսկալիօրէն սխալ ուղղութեան վրայ էք, անցած է ժամանակը և ես ալ ձեր նշանաւոր ընկեր Քալազունիի նման կը կրկնեմ, Դաշնակցութիւնը ալ

անելիք չունի, և աւելին «արդէն անելիք չունէր իր ծնունդովը: Ապրելու ուրիշ առաքելք սիրելի Շաւարշ, քաշուեցէք դուք «Յառաջ»էն, և Դաշնակցութիւնէն, և եթէ չարունակողներ պիտի ըլլան դուք մասնակից մի ըլլաք ապագային չառնելու համար ձեր ճակտին վրայ աւաղակներու» (*) անունը:

Դա՛րձ դէպի բնականը և ճշմարիտը:

(*) Պէյրուք, Հալեպ Դաւենակցութեան վարիչներ իրենց բացարձակ ինքնութեամբ ծանօթ են ինձ. վերլուծած եմ կեանքներին. եւ ահա վնիւր Շաւարշ, հոգեւին կ'ըսեմ. «Միջնադարեան աւազակներ են»: Ներսէս Տէր Գալուսեանը անձամբ տեսայ, «Դաւենակցութեան Ասուածք» կոչուած այս մարդը ամենագէտ խուժանավար մըն է. իր փորին համար ազգը ծախող: Վնական փաստեր կան փոխ եւ անհերքելի: Հալեպի Հրաչը, Աղբալեանը եւ Լեօն Շանքը, հասարակութեան համար մեռած մարդիկ են. Պէյրուքի «Ազդակ» քերթը գործիք ժխտած ամեն or դեղահաս կուսան ֆնացնելու համար հետեւորդ ոչխարներ: Այսօր Թուրքիան կը սքանկացնեն, վաղը Ասդերու մէջ միացեալ եւ անկախ Հայաստան մը կ'ստեղծեն, «oror», այս է կասարուածը: Իսկ վերջակէք Վահան Փափագեանն է: Պոլսոյ մէջ անմեղ աղջիկ մը բռնաբարող, լղի բողուցող եւ գլուխը աղնող փախող բախտախնդիր մէկը: Փաստեր փոխ են եւ անհերքելի: Յուեցեմ կ'ըսեմ Շաւարշ շարքերը եւ վերջ տուէ՛ք զգուշի կազմակերպութեան մը, որը համայն մարդկութեան արտ է: Թերեւ չէ խօսքս, եւ եթէ շարունակուի այս տեսակի երեւումն յետոյ, հաւատացեմ, ունիմ բաներ որոնք կամփա հակառակ հրատարակութեան պիտի տրուին, եւ դուք ոչ մէկդ պի-

-սի կրնա՞ն հերքել. հետեւութիւնը սա պիտի ըլլայ բո-
 վանդակ հայութեան կողմէ. «Անեծք Դաւեանկցութիւն
 կոչուած ազգաշինչ ջոխրներու խմբակին»: Ըսի ասիկա
 ես եմ ըսողը. մէկը որ ոչ ազգ կը նանչնայ եւ ոչ ալ
 ներկայի սիրապետական իրաւակարգ. հոգեկան համայ-
 նավար եւ անսխալ է իր դատումներուն մէջ: Կ'ըսեմ,
 վերջ տուէ՛ք խելփերնիդ չհասած պայքարներու եւ անօրի
 մեռե՛ք, հոգ չէ. զոնք տեսէ՛ք զերեզմաններու վրայ պատ-
 մութիւնը չափանագրէ՛ր «Կտոր մը հացի համար ազգի
 եւ մարդկութեան դաւանանքներ»:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0202375

ԳԻՆ 10 ՂՐՈՒՇ